

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДОСЛІДЖЕННІ СИСТЕМ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Одним із сучасних напрямів використання засобів штучного інтелекту є екологічні дослідження. В роботі розглянуто проблему застосування методів машинного навчання в дослідженні систем розвитку екологічної свідомості студентів закладів вищої освіти. З цією метою було проведено опитування студентів закладів вищої освіти з питань визначення екофобних установок. Із застосуванням кластеризаційних методів машинного навчання були виділені кластери респондентів з характерними ознаками екофобних установок і уявлень які відображають відповідні тенденції, були системними і атрибутивними для попередньої індустріальної епохи.

Ключові слова: штучний інтелект, машинне навчання, кластерний аналіз, екологічна свідомість, екофобні установки і уявлення.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах прискореної еволюції суспільства технології штучного інтелекту надають широкі можливості для проведення досліджень, вирішення складних задач і проблем в усіх сферах діяльності людини. Їх стрімке впровадження в галузь екологічних досліджень покликане сприяти розв'язуванню багатьох питань сталого розвитку. Екологічна свідомість людини, особливо, молодого покоління, є одним з визначальних факторів реалізації цілей сталого розвитку включаючи збереження біологічного різноманіття та геобіоценозів, мінімізація екологічного сліду та забруднення довкілля, а також профілактика поширення інфекцій й ін. Тому визначення груп респондентів з характерними ознаками екофобних установок і уявлень надасть можливість прогнозувати і мінімізувати негативний вплив психологічних, управлінських і соціокультурних чинників на біосферу, а також сприяти формуванню екологічної свідомості, включаючи розвиток ціннісного ставлення до природи Землі.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. На сьогоднішній день різні питання використання засобів штучного інтелекту, зокрема, машинного навчання, в екологічних дослідженнях розглядали вітчизняні та зарубіжні науковці М. Ріо, Б. Ангелов, А. Джахані, В. Чен, С. Удовенко, Л. Чала й ін. [1; 2; 3; 4].

Вони підкреслюють переваги застосування таких засобів у моделюванні екологічних систем, прогнозуванні їх поведінки, розробки систем підтримки прийняття рішень, геосистем й ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас питання використання засобів штучного інтелекту в дослідженні систем розвитку екологічної свідомості людини в науковій літературі висвітлені недостатньо. Проблематика застосування машинного навчання в педагогічних системах спрямованих на розвиток екологічної свідомості студентів закладів вищої освіти, зокрема, питання вивчення екофобних установок, уявлень і тенденцій, а також їх профілактики досліджена недостатньо.

Цілі статті. Розробка методологічних підходів до використання засобів штучного інтелекту в дослідженні систем розвитку екологічної свідомості студентів закладів вищої освіти, зокрема, застосування кластеризаційних методів машинного навчання у дослідженні їх екофобних установок, уявлень і тенденцій,

Виклад основного матеріалу дослідження. Як засіб штучного інтелекту, в нашому дослідженні ми використали машинне навчання. Зокрема були застосовані кластеризаційні методи машинного навчання. На основі аналізу алгоритмів нами були обрані алгоритми кластеризації: ймовірнісної оцінки максимальної схожості (Expectation Maximization); на основі центротів (K-Means, Farthest First) (рис. 1, 2, 3).

0. **Initialization:** Get an initial estimate for parameters θ^0 (e.g. all the μ_k , σ_k^2 , and π variables). In many cases, this can just be a random initialization.
1. **Expectation Step:** Assume the parameters (θ^{t-1}) from the previous step are fixed, compute the expected values of the latent variables (or more often a function of the expected values of the latent variables).
2. **Maximization Step:** Given the values you computed in the last step (essentially known values for the latent variables), estimate new values for θ^t that maximize a variant of the likelihood function.
3. **Exit Condition:** If likelihood of the observations have not changed much, exit; otherwise, go back to Step 1.

Рис. 1. Алгоритм Expectation Maximization [5]

Require: c – number of clusters
Initialization: Randomly select c points that will be cluster centroids for first iteration.
repeat
     Assign each observation from the to the cluster with the nearest centroid. Recalculate cluster centroids taking into consideration the current observation distribution.
until Until the structure stabilizes or the condition for stopping the algorithm is fulfilled (e.g. maximal number of iterations)

Рис. 2. Алгоритм K-Means [6]

```

Input:  $n$  data points with a distance metric  $d(\cdot, \cdot)$ .

Pick a point and label it 1.

For  $i = 2, 3, \dots, n$ 
    Find the point furthest from  $\{1, 2, \dots, i - 1\}$  and label it  $i$ .
    Let  $\pi(i) = \arg \min_{j < i} d(i, j)$ .
    Let  $R_i = d(i, \pi(i))$ .

```

Рис. 3. Алгоритм Farthest First [7]

У дослідженні нами використане вільне програмне забезпечення для машинного навчання WEKA (Waikato Environment for Knowledge Analysis) [8], в якій забезпечено можливості прямого доступу до бібліотек реалізованих алгоритмів на мові Java. Як індекси якості для тестування були обрані Dunn, DB, CDbw and S_Dbw. За допомогою даних індексів визначено оптимальну кількість кластерів – 3.

В дослідженні брали участь 226 студентів різних спеціальностей закладів вищої освіти України. Нами був розроблений тест “Екофобної свідомості індустріальної епохи” Федорця-Клочко. Метою проведення даного опитування було виявлення на рівні “побутової свідомості” установок, уявлень і тенденцій, та визначальних екологічних цінностей і їх антиподів – антицінностей.

Екофільними цінностями в даному тесті виступають царство рослин і тварин та “неповторні” автентичні ландшафти Землі, включаючи, наприклад, болота, та світ в цілому. Антицінності типові для індустріальної епохи представлені у форматі експансивного росту і примітивних та прагматичних уявлень про корисне і шкідливе для людини і для людства. Акцент при репрезентації антицінностей робиться на ідеї “колективного блага” (системи типових ідеологем характерних для тоталітарних суспільств) у формі забезпечення продуктами харчування, “загального блага”. Контекстуально, також актуалізується ідея ворога у формі “шкідливих тварин і рослин”, “некорисних” ландшафтів – “землі дикої природи”, “болота”. Вказані антицінності відображають архетипічний рівень свідомості з відповідними архетипами “Воїна” у формі війни з природою, страх невідомого і хаосу – “болото”, “дика природа”. Екофільні цінності сформовані на основі архетипу гармонії і ідеї Нусу (дав. грец. νοῦς – Розуму). Ці екофільні цінності в цілому є більш складними і відповідно потребують певного рівня когнітивності, розсудливості, поміркованості та духовності. Зрозуміти доцільність болота складніше ніж побачити в ньому “набір” нечистот, вологи і “страшних” тварин ті хвороботворних бацил.

Тест “Екофобної свідомості індустріальної епохи” названий для ілюстрації типового “екофобного духу”, психологічних установок і спрямованостей індустріальної епохи – з її “безкраїми” полями, поворотом рік, техногенними катастрофами, тобто, тотальним перетворення природи в товар, в продукт і її споживання. Екофобний дух і відповідні тенденції індустріальної епохи в силу інерційності соціокультурних процесів продовжують існувати в сучасних реаліях постмодерну. Тому метою тесту є визначення вказаних екофобних установок, уявлень і тенденцій як окремих осіб так і в колективній свідомості.

Тест “Екофобної свідомості індустріальної епохи”.

1. Є шкідливі тварини і рослини яких потрібно знищувати, щоб природа була окультурена і розвивалася для блага людини? (Так/Ні/Не знаю)
2. Болота по можливості потрібно осушувати, щоб було більше земель і в болотах не розводилися шкідливі мікроорганізми і тварини? (Так/Ні/Не знаю) Світ створений для забезпечення потреб людства? (Так / Ні / Не знаю)
3. Світ створений для забезпечення потреб людства? (Так / Ні / Не знаю)
4. Щоб забезпечити людство продуктами харчування потрібно відвойовувати землі для сільськогосподарських угідь в дикій природі. Це є показником розвитку цивілізації? (Так / Ні / Не знаю)
5. Дикі рослини і тварини, які не можна використати в їжу і для потреб промисловості є не потрібними і займають місце в природі, на якому могли би бути корисні види? (Так / Ні / Не знаю)

Висновки і перспективи подальшої роботи над даною проблематикою.

1. Виділено 3 кластери відповідно до домінуючих ознак екофобних установок, цінностей та тенденцій респондентів: перевага екологічних антицінностей 75 респондентів (домінування позитивних відповідей на питання 2-5); перевага екологічних цінностей - 109 (домінування позитивних відповідей на питання 2-5); домінантні ознаки не діагностовано – 42 (переважають питання 4-5, на які респонденти не могли надати чітку відповідь).

2. Вказані дані вказують про наявність екофобних аспектів свідомості (цінностей, установок, тенденцій), що ми пояснюємо інерційними процесами в культурі, а також недостатнім формуванням екологічної свідомості у середній і вищій школі та в засобах масової інформації.

Перспективи подальших досліджень. Плануємо продовжити дослідження в даному напрямі в контексті панорамного виявлення домінуючих архетипів і тенденцій в культурі, які мають як екофобне так і екофільне спрямування.

Список використаних джерел

1. Ryo M., Angelov B., Mammola S., Kass J.M., Benito B.M., & Hartig, F. (2021). Explainable artificial intelligence enhances the ecological interpretability of black-box species distribution models. *Ecography*, 44(2), 199-205.
2. Jahani A., Kalantary S., & Alitavoli A. (2021). An application of artificial intelligence techniques in prediction of birds soundscape impact on tourists' mental restoration in natural urban areas. *Urban Forestry & Urban Greening*, 61, 127088.
3. Chen W., Li N., & Liu Y. (2021). Urban Resources, Environment, and Ecology (UREE) Big Data Platform: Construction and Application. In *China's e-Science Blue Book 2020* (pp. 427-441). Springer, Singapore.

4. Удовенко С.Г., Чала Л.Е., Гриньова О.Є. & Яричкіна Т. С. (2020). Екологічний моніторинг ландшафтних ділянок з використанням регуляризованих штучних нейронних мереж. *Біоніка інтелекту*, 1(94), 13-22.
5. B. Keng, The expectation-maximization algorithm, 2016. URL: <http://bjlkeng.github.io/posts/the-expectation-maximization-algorithm>.
6. G.S. Linoff, M.J. Berry. Data mining techniques: for marketing, sales, and customer relationship management. John Wiley & Sons, 2011.
7. S. Dasgupta, P.M. Long. Performance guarantees for hierarchical clustering, *Journal of Computer and System Sciences* 70 (2005) 555 – 569. doi:10.1016/j.jcss.2004.10. 006, special Issue on COLT 2002.
8. WEKA. The workbench for machine learning, 2021. URL: <https://www.cs.waikato.ac.nz/~ml/weka>.

УДК 504+378

Максименко Н.В., д. геогр. н., професор,
завідувач кафедри екологічного моніторингу і заповідної справи
ННІ екології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ОСВІТНЯ ПРОГРАМА “ЗАПОВІДНА СПРАВА” У КАРАЗІНСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Наведено основну інформацію щодо здійснення підготовки бакалаврів і магістрів за ОП “Заповідна справа” у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна. Висвітлено передумови відкриття цієї освітньої програми, навчально-методичне, наукове та організаційне супроводження та проблеми, з якими стикається ЗВО. Окреслено можливі шляхи покращення ситуації з набором на навчання за ОП “Заповідна справа” спеціальності 101 “Екологія”.

Ключові слова: освітня програма, заповідна справа, бакалавр, магістр, навчально-методичний комплекс, план, дисципліна.

В Навчально-науковому інституті екології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна з 2019 року здійснюється набір бакалаврів і магістрів на освітню програму “Заповідна справа” в рамках спеціальності 101 “Екологія”. До основних передумов започаткування підготовки за цією освітньою програмою є:

- перелік спеціальностей 2015 року, у якому була однойменна спеціальність;
- розроблений Галузевий стандарт вищої освіти України за спеціальністю “Заповідна справа”, керівником групи розробників якого була авторка тез [1];
- умови асоціації з ЄС, згідно якої наша країна взяла зобов’язання розбудови екологічної мережі, для чого необхідно мати фахівців відповідної кваліфікації.

Випусковою кафедрою екологічного моніторингу і заповідної справи розроблено повне навчально-методичне забезпечення для бакалаврату та магістратури денної і заочної форми навчання, у т.ч: навчальні та робочі плани, НМК нових 29 нормативних та вибіркових дисциплін для бакалаврів і 18 – для магістрів.

Оскільки відкриттю ОП передувала підготовка за спеціалізацією “Заповідна справа”, для проведення навчальних, виробничої, науково-виробничої і переддипломної практики укладено низку договорів з профільними установами:

- Державна екологічна інспекція;
- ННЦ “Інститут ґрунтознавства і агрохімії імені О.Н. Соколовського”;
- Укр.НДІ лісового господарства та агролісомеліорації ім. Висоцького
- НПП “Слобожанський” та інші об’єкти ПЗФ;
- Інститут екології Карпат НАН України;
- Зоопарки, тощо.

Навчання за ОП “Заповідна справа” передбачає участь у виконанні міжнародних проєктів за якими студенти слухають лекції європейських вчених, беруть участь у тренінгах. В останні роки реалізуються проєкти Еразмус+ та Міжнародного Вишеградського фонду, що повністю або частково охоплюють тематику ОП. Наприклад: Проєкт Еразмус+ “INTENSE: Комплексна докторська програма з екологічної політики, менеджменту природокористування та техноекології”; Проєкт Міжнародного Вишеградського фонду “Політичні та економічні аспекти збереження біорізноманіття у країнах Вишеградської групи - V4”.

Для презентації результатів наукових досліджень студентів та викладачів, кафедрою екологічного моніторингу і заповідної справи з 2021 року започатковано Міжнародну інтернет – конференцію “Актуальні проблеми формальної і неформальної освіти з моніторингу довкілля та заповідної справи”. Крім того, регулярно проводяться традиційні багаторічні конференції та презентуються роботи на наукових зібраннях в інших установах.

Оскільки до заснування освітньої програми студенти набували знань в межах спеціалізації “Заповідна справа”, вже є певний досвід працевлаштування випускників у заповідниках (у т.ч. за межами України), національних природних парках, органах державного управління в галузі екології та природозаповідання, профільних науково-дослідних установах та подальшого навчання в аспірантурі нашого університету та споріднених закладів.

У той же час, є низка проблем, що не дозволяють повною мірою використати науковий потенціал університету для забезпечення потреб країни у фахівцях радкісної кваліфікації: “Бакалавр (Магістр) з екології. Заповідна справа”.

По-перше, це відсутність державної підтримки взагалі спеціальності 101 “Екологія” та ОП “Заповідна справа”, зокрема, оскільки на місця виділеного університетом ліцензійного обсягу в межах спеціальності практично не нада-